

Portal župne crkve u Omišu

OLTARI RADIONICE BOKANIĆEVIH NA VISU

UDK: 726.591 (497.5 VIS) "16"

Rukopis primljen u tisak 30. 06. 2010.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

U crkvi Gospe Gusarice u Komiži na Visu kameni Gospin oltar pripisuje se radionici Bokanića. Nastao u prvom desetljeću 17. stoljeća, nosi sve odlike stila ove radionice.

Djelatnost radionice Bokanićevih,¹ koja je u Dalmaciji u 16. i 17. stoljeću utvrđena od Brača² i Hvara,³ preko Omiša⁴ i Trogira⁵ do Zadra,⁶ već je prije prepoznata i na otoku Visu.⁷

Najpoznatiji član ove obitelji graditelja i klesara bio je Trifun Bokanić⁸ kojega je kao graditelja završnog kata trogirskog zvonika istaknuo još trogirski povjesnik Pavao

¹ K. Prijatelj, "Barok u Dalmaciji", u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981., 665-666.

² D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Supetar, 1968., 248.

³ C. Fisković, "Trifun Bokanić na Hvaru", *Peristil* 16-17, Zagreb, 1973./74., 53-64.

⁴ V. Kovačić, "Klesari iz obitelji Bokanić u Omišu", *Omiški ljetopis* 4, Omiš, 2008., 15-30.

⁵ K. Prijatelj, "Bokanićeva radionica u Trogiru", *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 1, Dubrovnik 1952., 270-277; R. Bužančić, "Dovršetak trogirске katedrale u 17. stoljeću", *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću (zbornik radova)*, Split, 2007., 71-92.

⁶ C. Fisković, "Zadarski srednjovjekovni majstori", Split, 1959., 27; D. Domančić, "Bokanićev ninski oltar", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10, Split, 1956., 211-216; I. Petricioli, "Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru", *Radovi instituta JAZU u Zadru* 13-14, Zadar, 1967., 77-80.

⁷ K. Prijatelj, "Dvije potvrde za radionicu Tripuna Bokanića", *Zbornik za likovne umjetnosti* 21, Novi Sad, 1985., 334-335.

⁸ Z. Šenoa, *Bokanić Trifun*, Hrvatski biografski leksikon 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989., 102.

Andreis.⁹ U Zadru je Trifun uz oca Jerka podigao oltare u benediktinskoj crkvi sv. Franje i sv. Marije,¹⁰ a u Hvaru gradsku ložu i oltar Gospe od Karmena u katedrali.¹¹ Za taj mu je oltar, zajedno s pomoćnicima, 1605. godine isplaćena pozamašna svota od stotinu i dvadeset dukata.

I nakon Trifunove smrti 1609. godine, članovi ove mnogobrojne i razgranate kame-narske obitelji¹² iz Pučišća na Braču sudjeluju na izgradnji i uređenju mnogih svjetovnih i sakralnih građevina na dalmatinskim otocima i kopnu. Glavni centar njihove djelatnosti dugo je bio grad Hvar. Nakon razaranja alžirskih pirata 1571. godine, cijeli je grad, a i otok, bio veliko gradilište, a hvarska katedrala, na kojoj rade mnogi brački, hvarski i korčulanski majstori, postaje izvor razgranate građevinske djelatnosti u Dalmaciji¹³ gdje se, u uzletu strujanja protureformacije, grade ili obnavljaju mnoge crkve. U širenju stila kasne renesanse i manirizma važnu su ulogu odigrali upravo klesari okupljeni i „izvježbani“ na hvarskoj katedrali, koji su, podižući drugdje kamene oltare i sudjelujući u izgradnji mno-gih privatnih i javnih građevina, prenosili i širili nove oblike. U tome su se osobito istakli Bokanići no jednako je bila važna i obitelj korčulanskih klesara Pomenića¹⁴ uz ostale, poglavito korčulanske majstore.

Kako svjedoče dokumenti od prve polovice 16.¹⁵ do polovice 17. stoljeća, uz Tri-funa, kao najpoznatijeg Bokanića, u obiteljskom poslu trgovine i obrade kamena djeluju njegov djed Ivan, otac Jerolim,¹⁶ stričevi Petar i Nikola, rodaci Ivan i Jerko mlađi, Juraj, Frane i Anzolo, Šimun i Pavle te Vicko i njegov sin Stjepan.¹⁷ Zadarska (oko 1600.), tro-girska (1597. – 1603.) i hvarska faza (1604. – 1607.) Trifuna Bokanića i radionice već su interpretirane u hrvatskoj povijesti umjetnosti. Zanimljive su, međutim, dopune radionici koja je dugo aktivna u mnogim dalmatinskim mjestima: u Omišu gdje je djelatnost Vicka

⁹ P. Andreis, *Povijest grada Trogira* I, Split, 1977., 331.

¹⁰ D. Domančić nav. dj. (6); I. Petricioli, nav. dj. (6). Od 1841. godine oltar se nalazi u župnoj crkvi u Ninu.

¹¹ C. Fisković, nav. dj. (3) 53-64. Oltar je 1750. godine prenesen u župsku crkvu u Brusju.

¹² Z. Šenoa, *Bokanići*, Hrvatski biografski leksikon 2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989., 101-102; N. Bezić Božanić, *Majstori od IX do XIX stoljeća u Dalmaciji*, Split, 1999., 28.

¹³ C. Fisković, *Hvarska katedrala*, Split, 1976., donosi niz imena i ugovora klesara koji stalno ili povremeno rade na izgradnji.

¹⁴ N. Bezić Božanić, nav. dj. (12) 88; Ivan Pomenić Andrijin bio je od 1620. do 1637. godine protomajstor hvarske katedrale u kojoj je napravio apsidu. Oko 1620. godine isklesao je kameni oltar Sv. Trojstva u korčulanskoj katedrali. C. Fisković, nav. dj. (13) 32. Isti je Ivan radio i u crkvi sv. Stjepana u Starom Gradu gdje je izveo glavni portal. C. Fisković, "O majstorima župne crkve u Starom Gradu na Hvaru", *Kačić XXV Zbornik u čast fra Karla Jurišića*, Split, 1993., 487-494. Godine 1670. potpisuje drugi Ivan Pomenić (Dominik) kameni oltar u crkvi sv. Vlaha na Lastovu. C. Fisković, "Lastovski spomenici", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 16., Split, 1966., 46., bilj. 172.

¹⁵ Prvi se spominje Antun Bokanić 1528. godine, V. Kovačić, nav. dj. (4) 26., bilj. 23.

¹⁶ Jerko Bokanić radio je 1565. i 1572. godine u Splitu za Petra Albertija i Vicka Augubija. C. Fisković, nav. dj. (3), 55.

¹⁷ C. Fisković, nav. dj. (3.), 55; Stjepan Bokanić, sin Vicka, spominje se u Omišu od 1600. do 1621. godine. V. Kovačić, nav. dj. (4) 19, 26-30.

i Stjepana Bokanića razriješla V. Kovačić,¹⁸ u Bolu na Braču¹⁹ i Lastovu.²⁰ Već ranije su Bokanićima pripisana dva oltara na otoku Visu: u crkvi Vele Gospe u Poselju²¹ te u župskoj crkvi sv. Nikole zvanj Muster u Komiži.²²

Ovom se prigodom radionici Bokanićevih pripisuje još jedan kameni oltar na otoku Visu. U crkvi Gospe Gusarice sagrađene na samom žalu u dnu komiške uvale, u središ-

Radionica Bokanićevih, Komiža, glavni oltar u crkvi Gospe Gusarice

njem i najstarijem dijelu naknadno proširene crkve,²³ smješten je glavni oltar posvećen Bogorodici. Kameni oltar sadrži slikani triptih s atikom: prikazuje Bogorodicu s Djetetom i sv. Katarinom Sijenskom flankiranu bočnim poljima sa sv. Rokom i sv. Antunom Opatom i nadvišenu poprsjem Boga Oca. Usprkos preslicima, raspoznaje se slika renesansnih odlika, vjerojatno ona po kojoj je ova crkva dobila ime. Po legendi, sliku su dvaput bili ukrali gusari, a ona se tajanstveno vratila na mjesto.²⁴

¹⁸ V. Kovačić, nav. dj. (4)

¹⁹ Godine 1602. majstori Stjepan, Šimun i Ivan rade na zvoniku dominikanskog samostana. C. Fisković, "Gostički ljetnikovac usred Bola", *Brački zbornik* 3, Split, 1957., 76.

²⁰ Na Lastovu 1621. godine borave Stjepan, Nikola, Frano i Vicko Bokanić. Zabilježeno je da tamo prodaju brod. C. Fisković, nav. dj. (14) 128.

²¹ K. Prijatelj, "Dvije potvrde za radionicu Tripuna Bokanića", *Zbornik za likovne umjetnosti* 21, Novi Sad, 1985., 334-335.

²² D. Domančić, "Benetovićeve slike u Komiži", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27, Split, 1988., 265-269.

²³ C. Fisković, "Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 17, Split, 1968., 113-115. Stara je crkva proširenjem dobila dvije bočne lađe i postala trobrodna građevina s tri spojena pročelja.

²⁴ C. Fisković, nav. dj. (23) 112.

Oltar je smješten u plitkoj apsidalnoj niši središnje lađe koju potpuno ispunjava. Niša je nadsvedena gotičkim svodom. Luk je obrubljen vijencem reljefnog polikromiranog lišća. Pete se upiru o dvodijelni vijenac ukrašen ovulusima i istim listovima kao uzduž luka. Vijenac neprekinuto teče uzduž istočnog, začelnog zida središnje lađe sve do pilastara koji označavaju širinu crkve prije proširenja. Prema unutarnjim bočnim stranama niše vijenac se lomi i obrće pod pravim kutom. Oltar je uzdignut na tri stepenice, s novijom menzom i višebojnim inkrustiranim baroknim antependijem. Prostor između stupova oltara i zidova niše ispunjavaju drvene skulpture Navještenja. Polikromirane i pozlaćene drvene figure Djevice Marije i arhandela Gabrijela u prirodnoj veličini pričvršćene su na plitko profilirana podnožja, precizno ispunjavajući prazan prostor.²⁵

Oltar je isklesan od bijelog vapnenca te je polikromiran i pozlaćen. Arhitektonskog je tipa: stupovi i polustupovi nose trokutni zabat, uokvirujući pozlaćeni kameni okvir u kojem je renesansna slika. Okvir je gotovo kvadratnog oblika, izveden u visokom reljefu, s pličim vanjskim okvirom od kimationa i ovulusa. Po sredini teče cvjetni niz. Predela oltara ukrašena je plitkom povijenom reljefnom viticom lišća i grozdova. Na njezinim su krajevima obrati koji su postamenti za stupove. Okrugle torus-trohilus baze nose izlijebljena debla s kompozitnim kapitelima od dvostrukog reda akantusa i snažnih ugaonih voluta sa središnjim pupoljkom postavljenim usred konveksne plinte i abakusa. Stupovi nose snažno gređe koje se nad njima obrće. Glatki je arhitrav višeslojno profiliran. Nad njim je friz ukrašen reljefnom kontinuirajućom viticom loze dok su prednje strane obrata

Komiža, crkva Gospe Gusarice, zabat glavnog oltara

²⁵ Skulpture pripisujem drvorezbaru i kiparu Francescu Terilliju iz mjesta Feltre i bit će predmet drugog članka.

ukrašene glavicom zabrađenom rupcem. Završni vijenac istaknut je profilacijom i izbačen u prostor; u podgledu je ukrašen nizom pravilnih konzolica u obliku zubaca. Nad njim je trokutni zabat iste rubne profilacije, ukrašen pri dnu romboidnim rozetama. Timpanon je ispunjen poprsjem Boga Oca u visokom reljefu. Božji je lik prikazan do pojasa, širom rastvorenih ruku. Njegova dugačka brada spušta se do prsa, skrivajući lice na kojem se ističu duboko usađene oči. Niz ramena i leđa ovog vremenog starca spušta se rašireni plašt oblikovan u bogatim naborima.

Naglašenost i podjela arhitektonskih elemenata oltara upućuje na renesansno oblikovanje. Klasični trodijelni odnos u komponiranju vertikale, stilobat, stupovi, trodijelno gređe, još uvijek kopiraju antičke uzorke. Izbor ornamentalnih motiva od arhitektonskih (konzolice, zupci, ovulusi) do vegetabilnih (listići, vrpce, rozete, vitice) ukazuje na modele *cinquecenta*. Ipak, plošni ornament „obuhvatio“ je oltar; iako se još nisu pojavili oblici baroknog ornamenta (hrskavice, kartuše). Osnovne značajke likovnih odnosa ovog oltara sadržane su u odmjerenosti arhitektonskih dijelova i u usklađenosti strukture i ornamenta. Posebnu živost cjelini oltara sa slikom daje polikromija, a osobito pozlata.²⁶

Oltar Gospe Gusarice nosi prepoznatljive odlike stila Bokanićevih (kanelirani stupovi, lisnata ornamentika, kompozitni kapiteli), iako su neki morfološki elementi različiti u odnosu na Trifunove oltare iz Nina i Brusja. Ninski oltar, datiran oko 1600. godine, klasičniji je i izražajniji, oštro rezanih i naglašenih ukrasa, moćnijeg kiparskog duktusa. Nešto kasniji oltar iz Brusja ima polukružni segmentni zabat i već je nešto slabiji u izvedbi.

Komiža, crkva Gospe Gusarice, glavni oltar (detalj)

Komiža, crkva Gospe Gusarice, glavni oltar (detalj)

²⁶ Današnja situacija u kojoj se na prirodnoj podlozi kamena izmjenjuju plava boja i pozlata, vjerojatno je novija i ponavlja izvorne odnose koje je nemoguće utvrditi bez istraživanja. Na oltaru postoje tragovi izvorne pozlate. Bez istraživanja teško je utvrditi izvornu situaciju.

Trifun Bokanić i radionica, Oltar Gospe od Ružarija u crkvi sv. Nikole (Muster) u Komiži

Na oltaru Gospe Gusarice dominantan je plitki i razvučeni površinski ukras. Cvjetni ornament unutrašnjeg okvira podsjeća na onaj na kamenim konzolama kamina kuće Kvarko u Trogiru, također pripisan T. Bokaniću.²⁷

Oltaru Gospe Gusarice bliski su oltari na Visu koji su povezani uz radionicu Bokanića. Oltar u crkvi sv. Nikole u Komiži pripisao je radionici D. Domančić.²⁸ Viši je i monumentalniji, s bočnim krilnim volutama i festonima. Napravljen je u kombinaciji bijelog vapnenca i crvene breče. Debla stupova nisu kanelirana već monolitna i snažna, noseći dvostruki (trokutni i segmentni) zabat. Predela je također viša, s pozlaćenim obratima ukrašenim zabrađenim glavama, dok su nad kapitelima postavljeni imposti ukrašeni na isti način. Bočne krilne volute oltara spajaju se s bočnim kamenim nišama nad konzolama koje su ukrašene s tri andeoske glave. Okvir je ukrašen viticama, a niša završava izlubljenom konhom. U njima su postavljene skulpture sv. Katarine Aleksandrijske i sv.

Dominika. Za razliku od ovog oltara posvećenog Gospi od Ružarija u čijoj je središnjoj niši kip Bogorodice s Djetetom na prijestolju koji se odijeva,²⁹ oltar Gospe Gusarice bio je određen zadanim arhitektonskim okvirom apsidalne niše u koju je morao biti postavljen. No stil i izvedba obaju oltara poklapaju se u profilacijama, viticama, visećim konzolicama.

Oltar Vele Gospe u istoimenoj crkvi u Poselju, koji ima oblik triptiha sa skulpturnim likovima svetaca u gotovo prirodnoj veličini, Trifunu Bokaniću i njegovoj radionici pripisao je K. Prijatelj.³⁰ Na oltaru koji je nastao pod utjecajem renesansnih kamenih oltara u Trogiru, prisutna je ista ornamentika kao i na onom u crkvi Gospe Gusarice: zabrađene glave, kanelirani stupovi, naglašeno gređe i karakteristična plitka smotana vitica. Skulpture svetaca pak pokazuju naglašene nespretnosti u proporcioniranju i oblikovanju.

U dokumentima se kameni oltar Gospe Gusarice prvi put spominje 1625. godine u apostolskoj vizitaciji zadarskog nadbiskupa Oktavijana Grazadorija, koju je, u papino ime,

²⁷ C. Fisković, "O starim dalmatinskim kaminima", *Bulletin JAZU*, 1(51), Zagreb, 1981., 69-71.

²⁸ D. Domančić, nav. dj. (22) 265-269.

²⁹ J. Radauš Ribarić, "Okolo običaja odijevanja kipova B. D. Marije", *Kačić XXV*, Split, 1993, 545-557; Ista, "Tradicija odijevanja Marijinih kipova u Hrvata", *Mundi melioris origo. Marija i Hrvati u barokno doba*, Zagreb, 1988., 259.

³⁰ K. Prijatelj, nav. dj. (21) 333-336

obavio 3. prosinca te godine: *Visitavit ecclesiam Sanctae Mariae de Cursariza, quae habet altare maius sub inuocatione Beatae Mariae Virginis, quod est lapideum, consecratum et de necessariis bene prouisum, cum decenti iconia.*³¹ U biskupskoj vizitaciji crkve Gospe Gusarice iz godine 1627. koju je, umjesto hvarskog biskupa Petra Cedulina, obavio njegov apostolski vikar, inače kanonik iz Chioggije Petar Morari,³² on nalazi proširenu i preuređenu crkvu. Glavni kameni oltar ograđen je kamenom balustradom i pristupa mu se preko tri stepenice. Na oltaru je malena, drvena pozlaćena ikona Bogorodice koju sa strane okružuju drveni pozlaćeni kipovi Blažene Djevice i arhandela Gabrijela. Smješteni su u niši čiji svod pridržavaju četiri kamena

Komiža, crkva sv. Nikole (Muster), niša s likom sv. Katarine uz oltar Gospe od Ružarija

Komiža, crkva sv. Nikole (Muster), detalj oltara Gospe od Ružarija

³¹ *Apostolske vizitacije Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./03., i 1624./1625.,* priredili A. Vojko Mardešić, S. Kovačić, Rim, 2005., 505.

³² Biskup Cedulin stupio je na dužnost biskupa Hvarske biskupije 1581. godine. U njegovoj je starosti, kada je već prešao osamdesetu godinu života, Sveta Stolica zbog bolesti i onemoćalosti dodijelila Petra Morarija za apostolskog vikara. Morari je nastupio 1627. godine te ostao na dužnosti do 1630. kada je izabran za biskupa u Kopru. Cedulin je umro 1633. godine. O tome opširnije, A. V. Mardešić, *Neke opaske uz vizitacije Petra Morarija,* p.o. s paginacijom, šapirografirano, 25.

Trifun Bokanić i radionica, glavni oltar u crkvi Vele Gospe u Poselju (Vis)

pozlaćena stupa.³³ Godine 1637. hvarski biskup Nikola Zorzi (de Georgiis) detaljnije opisuje oltar: "Veliki oltar ima dva drvena pozlaćena anđela, ikonu sa slikama: u sredini je blažena Djevica Marija koju vjernici mnogo štuju, a s desne strane sv. Rok, a s lijeve pak sv. Ante Opat. Oko ikone vise mnogi zavjetni darovi koje su prinijeli vjernici. Ima lijepi kameni ukras te drven pozlaćeni kip Marije Djevice i anđela u času navještenja. Neposredno nad oltarom je golubica. Oko oltara također vise zavjetni darovi od voska željeza i konopa. Nad oltarom je raspelo patničkog Krista uokvireno lijepim kamenim djelomično pozlaćenim kamenim ukrasom i dva kipa pozlaćenih anđela."³⁴ Stanje

³³ "Pergresus est Ecclesiam Sanctae Mariae de Cursarica. Uisitavit primum Altare maius quod est lapideum consecratum clauditumque balustris lapideis et ad illium per 3 gradus lapideus ascendit. Super Aplate est imago parva Beatae Virginis in Icona lignea deaurata, et a lateribus hinc imago deaurata Beatae Virginis et hinc angelli nunciantis, est supstantia altaris sterna sub tribuna quae quator colonis lapideis deauratis sustentatur. Altare Sancti stephani cum imagine beatae Virginis ipsius Sancti Stephani et Sancti Rochi; necnon aliquo eum Confratum cum tunica alba in pictura antiqva. A parte sinistra Altaris maioris est aliud Altare in Capella uersus Sacrestiam cum imaginibus Sancti Francisci de Paula, sancti Antonii Abatis, et Sancti Nicolai Episcopi. Altare vero ipsium uocatur Sancti Joannis." *Vis. Morari*, BAH, 71-72, cit. prema A.V. Mardešić, nav. dj. (32) 64. Osim glavnog oltara, u crkvi se danas nalaze drveni pozlaćeni i polikromirani barokni oltari: sv. Ivana Krstitelja s oltarnom palom Krštenja koju je 2008./2009. restaurirao Tonči Ivica iz Splita, sv. Ante Padovanskog, sv. Mihovila i oltar Srca Isusovog. Od oltara sv. Franje Paulskog ostala je svečeva slika na drvu koja je desetljećima bila sekundarno postavljena kao ispuna drvenog antependija oltara Srca Isusovog. Nju je također restaurirao Tonči Ivica 2007./2008. Na Visu dosad nisu pronađene slike iz starijih razdoblja, osim slike Bogorodice s Djetetom iz nekadašnje zbirke Brajčin u Komiži. Ovu je sliku G. Gamulin pripisao majstoru Pantaleoneu iz 14. stoljeća. G. Gamulin, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 1991., 34, 41.

³⁴ "Uisitavit eandem Ecclesiam et primo altare Beatae Mariae Virginis habens duos angelos ligneos deauratos in medio altaris est iconam cum imaginibus: in medio Beatae Mariae Virginis apud fideles in maxima devotione a latere dextro Sancti Rochi, a siniistro uero Sancti Antonii Abatis, circumcirca predictam iconam pendent multa uota argentea oblata a fidelibus et habet ornamentum pulchrum ex lapide constructum et etiam imaginem Beatae Mariae Virginis sculpturam ligno deauratom, et Angeli in actu anuntiationis et desuper in medioa latis columbam. Circumcirca altare etiam pendent multo a cerea, ferea et ex funibus. Super altare Beatae Mariae Virginis in facie ecclesiae est Crucifixus crimaro, hornatus pulcro hornamento ex lapide deaurato in parte, cum duobus Angelis ligneis sculptis deauratis" *Vis. de Georgiis*, BAH, str. 472-474, cit. prema A. V. Mardešić, nav. dj. (32) 65.

Poselje (Vis), crkva Vele Gospe, detalj glavnog oltara

iz ove vizitacije u dobroj se mjeri poklapa s današnjim. Nad oltarom je u manjoj ukrašenoj kamenoj niši, koja se također može pripisati Bokanićima, drveno Raspelo.³⁵

Iz prvih se vizitacija može zaključiti da je kameni oltar Gospe Gusarice mogao nastati između 1603. i 1625. godine kada je prvi put naveden kao *altare lapideum*. Prva apostolska vizitacija Agostina Valiera iz 1579. godine navodi u crkvi tri neposvećena oltara i mali prienosni oltar dok veliki oltar ima vrlo ukusnu sliku. Oltar s desne strane ima palu, a oltar s lijeve strane novu sliku.³⁶ U drugoj apostolskoj vizitaciji vizitatora Michelea Priulija iz 1603. koju provodi njegov pomoćnik Franjo Grisoni, opisuju se u crkvi Gospe Gusarice dva Marijina oltara. Onaj pod nazivom Svete Marije dolično je ukrašen dok je drugi oltar pod nazivom Blažene Marije zapušten pa je na njemu zabranjeno celebrirati. Smješten je u blizini vrata i postoji opasnost od udara vjetra, stoga je vizitator zapovjedio da se bolje uredi i opremi.³⁷

Na temelju analize stila uz poznate dokumente, Bokanićima bi se moglo pripisati još nekoliko kamenih oltara u Dalmaciji. Nikola, Stjepan, Vicko i Frano Bokanić 1621.

³⁵ Ovo je Raspelo krajem 2004. godine palo ispred oltara, potpuno pojedeno crvotočinom. Bilo je razlomljeno u više dijelova te je 2005. restaurirano u Hrvatskom restauratorskom zavodu, Odjelu u Splitu.

³⁶ "Ecclesia sanctae Mariae nuperrime aedificata a confraternitate Villae, habet tria Altaria non consecrata, cum Altariolo portatili....Majus cum icona perelegenti...Altare a latere dextro cum pala...Altare a sinistro cum icona nova.." D. Domančić, "Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu", *Arhivska građa otoka Hvara I*, Hvar, 1961., 57.

³⁷ "Uisitavit Altare sub titulo Sanctae Mariae decententer ornatum, altare tituli Sancti Francisci de Paula. Uisitavit aliud Altare sub titulo Beatae Mariae non cosecratum, ac male tentum, in prohibuit celebrari, stante uiciniate Portam propter periculum uentorum. Mandauit leuari, seu in meliorem formam redigi. V. Priuli, 167-168, cit. prema A. V. Mardešić, nav. dj. (32). 64.

Komiža, Muster; dio niše u obliku školjke s glavicama anđela

Komiža, crkva Gospe od sedam žalosti, krsionica u sakristiji

godine dulje vrijeme borave na Lastovu gdje prodaju brod,³⁸ a oltari u župskoj crkvi sv. Kuzme i Damjana, posebno glavni, imaju „bokanićevske“ karakteristike.³⁹

Bokanići su očito prvih decenija 16. stoljeća bili djelatni u Komiži. U to su vrijeme radili u Hvaru, a otok Vis bio je sastavni dio hvarske komune. Uz oltare, djelatnost radionice može se uočiti i na mnogim arhitektonskim elementima komiških crkava. U dvorištu sklopa bivše benediktinske opatije koja je postala župna crkva sv. Nikole, sačuvan je dio luka bokanićevskog stila ukrašen reljefnim glavicama anđela.

U sakristiji barokne crkvice Gospe od Sedam Žalosti usred Komiže nalazi se veliki (visine cca 2 m) krsni zdenac stila Bokanića s piramidom koja pokriva zdenac s minijaturnom balustradom na vrhu. Ovaj monumentalni kiparski obrađen dio crkvenog namještaja zahtijeva posebnu stručnoznanstvenu obradu. U istoj je sakristiji i zidni tabernakul mjedenih vratnica nad andeoskim glavama. Identičan je konzolama zidnih niša u Musteru. I zdenac i tabernakul morali su, sudeći prema dimenzijama, pripadati opremi crkve sv. Nikole i tek su poslije, tijekom barokizacije interijera, premješteni u crkvicu Gospe od Sedam Žalosti ili *Male crkve* kako je zovu Komižani.

Temeljem iznesenoga, možemo

pretpostaviti da su upravo Bokanići izvodili složene graditeljske i klesarske poslove proširenja crkava Gospe Gusarice i sv. Nikole. Dotadašnje skromne jednobrodne građevine početkom 17. stoljeća pregrađene u složene trobrodne crkve. I crkva Gospe Gusarice s tri spojena pročelja i prostrani monumentalni Muster, odnosno crkva sv. Nikole, proširuju se

³⁸ C. Fisković, nav. dj. (14) Lastovski spomenici, 128-129.

³⁹ Odlike stila Bokanićevih, poglavito Trifunovog ima i kameni oltar u crkvi u Poveljima na Braču.

između 1603. kada ih vizitator Priuli još opisuje kao jednobrodne građevine i godine 1627. kada ih Morari opisuje kao proširene.⁴⁰ Proširenja probijanjem lukova uz dodavanje bočnih lađa i preoblikovanja pročelja imaju prepoznatljive profilacije koje koristi radionica te karakteristični zaglavni kamen ukrašen zabrađenom glavom.

Problem dalmatinskih kamenih oltara 16. i 17. stoljeća ostaje i dalje otvoren u smislu atributivnih pitanja.⁴¹ Cijela skupina kamenih oltara karakterističnog skulptorskog i kamenoklesarskog ukrasa dobrim dijelom proizlazi iz izgradnje-obnove hvarske katedrale. Na izradi arhitektonskih elemenata i klesanog ukrasa sudjeluje veliki broj majstora šire dalmatinske provenijencije koji morfologiju klesanog repertoara primijenjenu u Hvaru koriste i na drugim mjestima. Tako šire tip kamenog arhitektonskog kasnorenesansnog oltara sa stupovima i zabatom na koje se postavljaju slikane pale ili skulptura. Ovi kameni oltari slijede tipologiju ranijih drvenih oltara iz *quattrocenta* i *cinquecenta*.

Uz prepoznati stil radionice bračkih Bokanića trebalo bi „diferencijalnom“ analizom utvrditi i onaj korčulanskih majstora, poglavito radionice Ivana Pomenića protomajstora hvarske katedrale od 1620. do 1637. godine koji je oko 1620. godine za korčulanskog biskupa Diedo isklesao oltar Sv. Trojstva u korčulanskoj katedrali.⁴²

Bokanići, Pomenići i ostali dalmatinski klesari kroz 16. i 17. stoljeće rade na sličan način: koriste iste motive i elemente, a kompoziciju često žrtvuju ukrasu.⁴³ Uситnjenost i opuštanje ornamenta, mlohavost plohe, usmjerili su oltare dalmatinskih kamenara prema „pučkom“ ukusu. Nesigurnost u kompoziciji i modelaciji ljudskog lika nadoknađivala se ornamentom koji postaje sve dominantniji i guta sve slobodne plohe, pa i one debla stupova, krećući putem baroknog oblikovanja.

Komiža, crkva Gospe od sedam žalosti, sveto-hranište u sakristiji

⁴⁰ C. Fisković, nav. dj. (23) 74-90, 112-119; A. V. Mardešić, nav. dj. (31) 25, 64.

⁴¹ Bi li se mogao otvoriti i problem autorstva oltara u crkvi dominikanaca na Korčuli gdje su Jerko, Trifun i ostali Bokanići zabilježeni krajem 16. stoljeća prije odlaska u Zadar i Trogir? C. Fisković, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947., 34. Tu se citira dokument iz korčulanskog arhiva u zadržanom Državnom arhivu sv. 890, 55, 64, 73, 81, 109. Isti, *Zadarski srednjovjekovni majstori*, Split, 1959., sl. 13.

⁴² C. Fisković, nav. dj. (13) 32; Njegov imenjak Ivan Pomenić 1670. godine potpisuje kameni oltar u crkvi sv. Vlaha na Lastovu. Usp. bilj. 14.

⁴³ Uza sve zajedničke „tipske“ sličnosti kamenih oltara ovog razdoblja, ipak se može osjetiti razlika Pomenićevog i Bokanićevog stila. Oltari Pomenića izduženiji su i viši, razvedenijih i ukrašenijih predela s kartušama, vitkijih stupova.

ALTARS OF THE BOKANIĆ'S WORKSHOP ON THE ISLAND OF VIS

S u m m a r y

The professional activity of the Bokanić's workshop, which during the 16th and 17th century was established in Dalmatia on the islands of Brač and Hvar, through Omiš, Trogir and Zadar, had also been recognized earlier on the island of Vis.

The most famous member of this known family of builders and stonemasons was Trifun Bokanić, whom the Trogir's historian Pavao Andreis, pointed out as early as the 17th century, as the builder of the top floor of the Trogir bell tower. In Zadar, together with his father Jerko, Trifun built the altars in the Benedictine church of Saint Francis and Saint Mary (from 1841, in Nin), while in Hvar, he built the town loggia and the altar of Our Lady of Karmen in the cathedral (the altar was transported to the parish church in Brusje in 1750). Even after Trifun's death in 1609, the members of this large and widespread family of stonemasons from Pučišća on the island of Brač, take part in building and ornamenting many of the secular and sacral buildings on Dalmatian islands and its mainland. For a long period of time, the island of Hvar was the main center of their professional activity.

After the devastation by Algerian pirates in 1571, the whole town of Hvar, the whole island in fact, became a large building site, while the Hvar Cathedral, on which many craftsmen from the islands of Brač, Hvar and Korčula worked, becomes the source of widespread professional building activity in Dalmatia, where in the ascent of anti-reformation flows, many churches were built or restored. The craftsmen gathered around and "trained" on the Hvar Cathedral, played an important role in spreading a Late Renaissance and Mannerism style. While building stone altars and while participating in the construction of many private and public buildings, they were passing on and spreading new styles.

On this occasion, one more stone altar on the island of Vis is attributed to the Bokanić's workshop. The main altar, dedicated to the Madonna, is situated in the church of the Madonna of the Pirates, in its central and oldest part of the subsequently expanded church. The stone altar has a painted triptych with an attic showing the Madonna with Child and Saint Catherine of Sienna, flanked by side fields with saint Rocco and Saint Anthony the Abbot, and surmounted by the figure of God, Our Father. The altar is situated in a shallow apsidal niche of the central nave over which is a pointed vault. It is made of white limestone, polychromised and gold plated. It is of the architectural type: its columns and semi-columns carry the triangular gable framing the gold plated relief frame made of stone, in which there is a Renaissance painting. The emphases and the division of architectural elements of the altar, point to Renaissance characteristics. The traditional tripartite relation in the vertical compositions, stylobate, columns, and tripartite beams, still copies characteristics of

antiquity. The choice of the ornamental motifs from the architectural (small consoles, cogs, astragal and ovulo moldings) to plant motifs (leaves, strings, rosettes, vines), surely points to the *cinquecento* style. However, the flat ornament “caught” the altar; still, there were no forms of the Baroque ornaments (cartilages, cartouches). The basic features of visual artistic relations of altars are characterized by steady and well balanced architectural parts, as well as in the proportionality (compatibility) of a structure and an ornament. Polychromy, and especially gilt, gave liveliness to the unity of the altar with a painting in relation to the natural color of the stone. The altar of the Madonna of the Pirates church bears recognizable characteristics of the Bokanić’s style (channelled columns, leafy ornaments, composite capitals), although some of the morphological elements are different when compared to altars Trifun made in Nin and Brusje.

The altar of the Madonna of the Pirates church is for the first time mentioned in documents in 1625. The documents speak about the apostle visit of the Zadar archbishop Ottaviano Garzadori. In the bishop visit of the Madonna of the Pirates church in 1627, which instead of the Hvar bishop Petar Cedulin, was made by his apostle vicar, otherwise the canon from Chioggia, Pietro Morari, he found the church to be extended and remade. It can be concluded that the altar of the Madonna of the Pirates church could be made some time between years 1603 and 1625, when it was for the first time listed as *altare lapideum*.

It is obvious that the Bokanićs were actively working in Komiža during the first decades of the 16th century when they worked for the island of Hvar, and at the time, the island of Vis was a constituent part of the Hvar commune. Besides the altars, their professional activity can be also noticed on many architectural elements on churches in Komiža. A part of the arch made in Bokanić’s style and decorated with angels’ heads made in relief, was preserved in the yard of the complex of former Benedictine Abbey in Komiža that became the Church of Saint Nicholas. There is a big baptizing well (approximately 2m high), made in the Bokanićs’ style with a pyramid and a balustrade on top, in the sacristy of the Baroque church of Our Lady of the Seven Sorrows in Komiža. This monumental statuary carved part of the church set up requires special professional and scientific analysis. The wall tabernacle with brass door frames decorated with angels’ heads is in the same sacristy. It is identical to the consoles of the wall niches in Muster. Both, the well and the tabernacle, according to their dimensions, had to belong to the equipment of the Church of Saint Nicholas. Later on, during the “Baroqueisation” of the interiors, they were moved to the church of Our Lady of the Seven Sorrows.

We can also assume that the Bokanić’s did the complex constructional and stonemason jobs of expanding the churches of the Madonna of the Pirates and the church of Saint Nicholas. At the beginning of the 17th century, former modest buildings with a single nave were rebuilt into complex churches with three naves. Both churches, the Madonna of the Pirates with its present three, joined facades and the monumental Muster, or the church of Saint Nicholas, were expanded between the years of 1603, when the visitor Priuli still describes them as buildings with a single nave, and 1627 when Pietro Morari describes them as already extended. The extension made with making arches in side walls, adding side naves and reshaping of the façade, have a recognizable profile of the workshop, with the insertion of the characteristic central stone decorated with woman’s head.